

УДК: 347.91/95:347.92

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-4\(46\)-1077-1090](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-4(46)-1077-1090)

Мироненко Валентина Петрівна кандидат юридичних наук, професор, завідувачка кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, площа Солом'янська, 1, м. Київ, 030035, тел.: (097) 020-02-83, <https://orcid.org/0000-0001-8841-8855>

Куцик Катерина Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, площа Солом'янська, 1, м. Київ, 030035, тел.: (050) 264-59-96, <https://orcid.org/0000-0001-9365-5935>

КАТЕГОРІЇ «ОХОРОНА», «РЕАЛІЗАЦІЯ», «ЗАХИСТ» ЯК СКЛАДОВІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ СТРАЖДАЮТЬ НА ПСИХІЧНІ РОЗЛАДИ І ПОТРЕБУЮТЬ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Анотація. В статті проаналізовано особливості здійснення фізичними особами, які страждають на психічний розлад та у зв'язку з чим їм надається відповідна допомога у спеціальних закладах з надання психіатричної допомоги соціально-економічних, політичних, цивільних (особистих немайнових та майнових прав) крізь призму таких понять, як «охорона», «реалізація», «захист». При проведенні дослідження в статті розкривається основні види та зміст прав та свобод, якими наділяється людина і громадянин. Окрема увага приділена правам осіб, які страждають на психічні розлади і лікуються в спеціальних закладах з надання психічної допомоги.

Авторами зауважено, що найбільш проблемною «ділянкою», яка потребує пильної уваги законотворців, науковців, практичних працівників, можливо навіть фахових спеціалістів медичної галузі, є забезпечення прав тих верств населення, які вважаються найбільш уразливими. Це: малолітні/неповнолітні особи, недієздатні особи, особи похилого віку. З відомих причин, найбільшу пересторогу щодо недотримання (порушення) прав людини і громадянина, викликає та категорія осіб, які страждають на психічні розлади або яким діагностовано психічну хворобу з необхідністю лікування в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги.

В статті обґрунтовано, що право особи на прийняття рішення щодо свого здоров'я – це усвідомлене рішення щодо свого лікування або відмова від такого лікування взагалі. Наголошується, що нормативно-правова конструкція

права людини на прийняття рішення щодо свого здоров'я є необхідним фундаментом для конституційного гарантування поваги до автономії людини, що дуже важливо в контексті дотримання прав психічно хворих осіб. Аналізуються норми вітчизняного та міжнародного законодавства у сфері дотримання прав психічно хворих осіб, конкретизуються права, закріплені на рівні міжнародних конвенцій та чинним законодавством України. Формуються висновки та рекомендації щодо оптимізації законодавства.

Ключові слова: права людини, фізична особа, психічний розлад, психіатрична допомога, пацієнт, охорона прав, реалізація права, захист прав.

Myronenko Valentina Petrivna, candidate of legal sciences, professor, head of the department of civil and legal disciplines, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomyanska Square, Kyiv, 030035, tel.: (097) 020-02-83, <https://orcid.org/0000-0001-8841-8855>

Kutsyk Kateryna Volodymyrivna candidate of legal sciences, associate professor, senior lecturer of the Department of Civil and Legal Disciplines, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomyanska Square, Kyiv, 030035, tel.: (050) 264-59-96, <https://orcid.org/0000-0001-9365-5935>

CATEGORIES "PROTECTION", "IMPLEMENTATION", "PROTECTION" AS COMPONENT PROVISIONS OF THE RIGHTS OF PERSONS SUFFERING FROM MENTAL DISORDERS AND IN NEED OF PSYCHIATRIC ASSISTANCE

Abstract. The article analyzes the peculiarities of the realization of socio-economic, political, civil (personal non-property and property rights) by individuals who suffer from a mental disorder and in connection with which they are provided with appropriate assistance in special institutions for the provision of psychiatric assistance through the prism of such concepts, as "protection", "implementation", "protection". When conducting research, the article reveals the main types and content of the rights and freedoms granted to a person and a citizen. Special attention is paid to the rights of persons suffering from mental disorders and treated in special institutions for the provision of mental assistance.

The authors note that the most problematic "area" that requires the close attention of lawmakers, scientists, practitioners, perhaps even specialists in the medical field, is ensuring the rights of those sections of the population who are considered the most vulnerable. These are: minors, incapacitated persons, elderly persons. For well-known reasons, the category of persons who suffer from mental disorders or who have been diagnosed with a mental illness requiring treatment in a

special institution for the provision of psychiatric care causes the greatest concern regarding non-observance (violation) of human and citizen rights

The article substantiates that the right of a person to make a decision regarding his health is a conscious decision regarding his treatment or refusal of such treatment altogether. It is emphasized that the normative-legal construction of a person's right to make a decision about his health is a necessary foundation for the constitutional guarantee of respect for human autonomy, which is very important in the context of observing the rights of mentally ill persons. The norms of domestic and international legislation in the field of observing the rights of mentally ill persons are analyzed, the rights enshrined at the level of international conventions and the current legislation of Ukraine are specified. Conclusions and recommendations on the optimization of legislation are formulated.

Keywords: human rights, physical person, mental disorder, psychiatric care, patient, protection of rights, realization of rights, protection of rights.

Постановка проблеми. Одним із найбільш важливих та значимих для визнання суспільства цивілізованим, є питання рівності громадян у будь-якій сфері їх життєдіяльності. Це означає, що будь-яка особа, яка є громадянином України або на законних підставах перебуває у межах її території, відповідно до законодавства, наділяється низкою прав та обов'язків. Загально-прийнято вважати, що система прав людини охоплює економічні, соціальні, політичні, екологічні, культурні, громадянські та особисті права і свободи. При цьому економічні права визначаються як можливості людини реалізувати свої здібності і здобувати засоби для існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ. Соціальні права передбачають забезпечення належних умов життя та соціальний захист. Екологічні - гарантують людині безпечне екологічне середовище. Культурні права надають людині можливості для збереження і розвитку своїх духовних інтересів, індивідуального образу та національної самобутності, доступу до духовних здобутків людства. Політичні та громадянські права забезпечують участь у народовладді, тобто створюють реальні умови для взаємодії органів влади і громадянина. Особисті права забезпечують фізичний, духовний та інтелектуальний розвиток особи як особистості.

Для повноцінного здійснення суб'єктивного права будь-яким його носієм, необхідно мати такий правовий режим, який би безперешкодно забезпечував їх охорону, реалізацію та захист прав, незважаючи на статус особи, зокрема такої, яка мають вади психічного здоров'я і у зв'язку з цим потребує медичного втручання з поміщенням до спеціального закладу з надання психіатричної допомоги.

Конституцією України проголошено, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (ст. 21). Виходячи із конституційних положень щодо рівності прав усіх людей, наголосимо, що носіями таких прав виступають, навіть ті, хто в силу стану свого здоров'я є певною мірою обмеженими в реалізації належних їм по закону прав. Однією із категорій таких громадян, можуть виступати фізичні особи, які страждають на психічні розлади, проте не позбавлені можливості здійснювати свої права.

В ході євроінтеграційних процесів Україна розпочала низку реформ у сфері охорони здоров'я, які торкнулися і сфери психіатричної допомоги. Організація і забезпечення надання медичної допомоги в цілому є процесом відповідальним і багатограним, оскільки реалізуючи функції, спрямовані на забезпечення громадянам доступу до охорони здоров'я, держава повинна гарантувати аби медична допомога надавалася не лише швидко та якісно, але із дотриманням вимог законодавства щодо забезпечення прав, свобод та інтересів громадян, недопущення їх порушень. Іншими словами – організація надання медичної допомоги громадянам має бути як ефективною, так і правомірною, а головне змістом такої допомоги має бути неприпустимість стигматизації особи, і зокрема, за станом здоров'я.

Варто зауважити, що уже протягом тривалого часу, державою здійснюються певні кроки на шляху до змін у підходах до надання послуг щодо забезпечення прав та законних інтересів населення в частині реалізації прав на охорону психічного здоров'я. Та все ж таки слід визнати - їх недостатньо. Щоденні виклики із якими зіштовхуються українці, які переживають воєнні дії, зміна ритму життя, переформатування звичного його укладу (вимушені переїзди, зміна місця проживання та роботи), розлука із рідними, втрата близьких тощо - усе це завдає впливу на психіку громадян. Непоодинокими є і ситуації, коли люди не звертаються до медичних закладів із надання психіатричної допомоги взагалі, або роблять це через деякий час, боячись негативної реакції суспільства (родичів, колег, сусідів) та проявів булінгу на ґрунті наявності проблем із психічним здоров'ям.

На сьогоднішній день, відносини між медичними закладами з надання психіатричної допомоги та громадянами, які звернулися за такою допомогою або які були госпіталізовані, регулюються значною кількістю нормативно-правових актів, які, однак, містять прогалини, колізії, в деяких частинах – є застарілими, не відповідають ні вимогам міжнародних, європейських стандартів, ні запиту сучасного суспільства, а деякі поняття (до прикладу, психічне здоров'я) навіть не мають законодавчого закріплення. Ці та інші обставини і зумовлюють актуальність даної наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні засади дотримання прав і свобод людини широко досліджуються у вітчизняній

правовій науці. До числа науковців, які ґрунтовно займалися вивченням питання, слід віднести П. Рабіновича, В. Тація, О. Кушніренко, Ж. Пустовіт, В. Погорілко, О. Пушкіну, О. Скакуна, С. Добрянського, Ю. Шемчушенка та ін. Серед науковців, які в рамках загальних досліджень займалися розробкою проблематики щодо дотримання прав специфічної категорії фізичних осіб, яким надається психіатрична допомога, в тому числі і в примусовому порядку необхідно виділити таких, як А. Мезенцев, М. Ясинок, Н. Шахман, О. Шершель. Окремі аспекти, що стосуються дотримання прав фізичних осіб, які страждають на психічні розлади, крізь призму таких категорій, як «охорона», «реалізація», «захист» знайшли відображення в доробках О. Богатирьової, Л. Дубчака, А. Галая, Д. Гудими, В. Кройтора, О. Прасова, О. Погребняка, Н. Рибалко, І. Сказко, С. Стеценко, М. Ясинка та б.ін. Не дивлячись на таку наукову активність у сфері захисту прав осіб з психічними розладами, багато питань лишаються поза увагою, як наприклад, питання нормативного закріплення у актах національного законодавства та відповідність цих актів міжнародним та європейським стандартам, що власне і зумовлює пошуки вирішення окресленої проблеми.

Мета статті здійснити теоретико-прикладний аналіз правових категорій «охорона», «реалізація», «захист» як складових, що забезпечують належну реалізацію особами, які в силу стану свого здоров'я не можуть самостійно здійснювати своїх прав або обмежені в їх здійсненні; запропонувати можливі шляхи вирішення проблем, пов'язаних із порушенням прав та інтересів осіб, які страждають на психічні розлади.

Виклад основного матеріалу. Проблематика захисту прав людини впродовж багатьох років продовжує залишатися актуальною і чи не найбільш досліджуваною. Науковці та практики справедливо стверджують, що реальний стан захисту прав людини належить нині до найгостріших проблем української дійсності. Він є найважливішою запорукою не лише функціонування, а й існування української державності. У зв'язку з цим ми переконані у вірності висновків О. Прієшкіної, яка вказує, що забезпечення дотримання прав людини в Україні можливо тільки за допомогою комплексного підходу до забезпечення прав людини як з боку держави, так і громадянського суспільства [1, с. 113].

Найбільш проблемною «ділянкою», яка потребує пильної уваги законотворців, науковців, практичних працівників, можливо навіть фахових спеціалістів медичної галузі, є забезпечення прав тих верств населення, які вважаються найбільш уразливими. Це: малолітні/неповнолітні особи, недієздатні особи, особи похилого віку. З відомих причин, найбільшу пересторогу щодо недотримання (порушення) прав людини і громадянина, викликає та категорія осіб, які страждають на психічні розлади або яким

діагностовано психічну хворобу з необхідністю лікування в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги. І саме на дотриманні прав таких осіб хочемо звернути увагу. До слова, сам статус такої особи теж потребує деякого уточнення.

Необхідно визнати, що в національному законодавстві України закріплено легальне визначення поняття «пацієнт». Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» «пацієнт» - це фізична особа, яка звернулася за медичною та/або реабілітаційною допомогою або медичною послугою та/або якій така допомога або послуга надається [2]. Щодо міжнародного законодавства, то у Декларації про політику у сфері забезпечення прав пацієнтів в Європі, «пацієнт» визначений як здоровий чи хворий споживач медичних послуг [3]. Даний термін використовується і в інших міжнародно-правових актах. Зокрема, це: рекомендації Комітету міністрів державам - учасницям щодо проблеми пацієнта як активного учасника свого власного лікування (1980 р.); Лісабонська декларація щодо прав пацієнтів (1981 р.); Положення про захист прав і конфіденційність пацієнта (1993 р.); Декларація про розвиток прав пацієнтів у Європі (1994 р.) та д. ін.

Якщо звернутися до енциклопедичних джерел, то можна віднайти декілька тлумачень цього поняття. Так, наприклад, юридична енциклопедія під поняттям «пацієнт» пропонує розуміти особу, що звернулася за медичною допомогою чи знаходиться під медичним наглядом [4]. Фармацевтична енциклопедія містить таке поняття: пацієнт (лат. *patiens* - терплячий, страждаючий) - фізична особа, яка отримує медичну допомогу (профілактичну, діагностичну, лікувальну), або піддається медико-біологічним дослідженням (клінічним випробуванням), або є донором крові чи певного органу при трансплантації тощо [5]. За іншим визначенням, пацієнт – це людина, яка отримує медичну допомогу (консультування, лікування, медичне спостереження чи здійснюється медична діагностика) [6].

Зважаючи на актуальність питання та необхідність його нагального вирішення, доктрина не стоїть осторонь, і в правничій літературі, представники різних галузевих наук, займають активну позицію щодо розроблення категоріально-понятійного апарату з одного боку, а з другого – удосконалення відповідних нормативних положень, спрямованих на регулювання досліджуваних правовідносин. Так, Н. Болотіна визначає пацієнта як фізичну особу, яка у встановленому порядку отримує медичну допомогу (профілактичну, діагностичну, лікувальну, реабілітаційну) або піддається медико-біологічним дослідженням (клінічним випробуванням) з боку медичних працівників [7, с. 304]. На думку В. Стратонова, пацієнт – це фізична особа, яка набуває статусу споживача медичних послуг у результаті звернення

за наданням діагностичної, профілактичної, лікувальної чи реабілітаційної медичної допомоги або шляхом реалізації права бути учасником медико-біологічного експерименту [8, с. 54]. Слушними, як на наш погляд, є твердження О. Темченко, який доводить, що термін «хворий» та «пацієнт», є далеко не тотожними, адже медична послуга може надаватися і фізично здоровій особі. До того ж, поняття «хворий» не визначає жодних юридичних особливостей статусу особи, а виражає лише стан здоров'я людини [9, с. 89]. У сенсі наведеного не можна погодитись із міркуваннями відомого українського цивіліста Р. Майданика, який зазначає, що визначаючи зміст таких понять як «хворий» та «пацієнт» необхідно виходити із безпосереднього тлумачення інших термінів «медична послуга», яка є більш широким поняттям на відміну від поняття «медична допомога», оскільки медична послуга може надаватися і здоровій людині. Тому власне і доцільніше вести мову про пацієнта [10, с. 61]. Доречною та обґрунтованою уявляється і позиція А. Зелінського, який відзначає, що зважаючи на приватно-правовий характер відносин, пацієнтом є фізична особа, юридичні особи, держава, територіальні громади не можуть мати статусу пацієнта, оскільки лише людина володіє здоров'ям та має право на охорону здоров'я [11, с. 141].

Отже, на сьогоднішній день, за загальноприйнятою термінологією, особа, яка має певні вади фізичного чи психічного здоров'я йменується «хворий», «пацієнт», а віднедавна, з розширенням сфери надання медичних послуг, додалися і такі поняття, як «клієнт», «споживач» медичних послуг. Одразу зауважимо, виходячи із предмету нашого дослідження та розкриваючи особливості реалізації пацієнтами спеціальних медичних закладів своїх прав, ми будемо оперувати таким поняттям, як «пацієнт».

Нагадаємо, що в даній розвідці мова йде про доволі специфічну категорію осіб, стан здоров'я яких вимагає звернення до спеціальних медичних закладів. Тому зрозуміло, наскільки важливо діяти в межах закону, оскільки стоїть надважлива задача – не лише надати необхідну допомогу, а і не зашкодити, бо некоректність постановленого діагнозу, застосування, в деяких випадках, необхідного примусу, може призвести ще до гірших наслідків, невинуватих ризиків та поглибити страждання людини.

Ст. 3 Закону України «Про психіатричну допомогу» вказує на існування презумпції психічного здоров'я, концепція якої полягає в тому, що кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених Конституцією України, Законом України «Про психіатричну допомогу» та іншими актами законодавства. До того ж визначальним є і те, що законодавець зобов'язав надавати психіатричну допомогу на засадах законності, гуманності, додержання прав людини і громадянина, добровільності, доступності та

відповідно до сучасного рівня наукових знань, необхідності й достатності заходів лікування, медичної, психологічної та соціальної реабілітації, надання освітніх, соціальних послуг (ст. 4) [12].

На сьогоднішній день, законом визначено наступні види психіатричної допомоги - психіатричний огляд, амбулаторна психіатрична допомога, госпіталізація особи до закладу з надання психіатричної допомоги, а також проведення експертиз (судового-психіатричної та експертизи психічного стану особи). З огляду на норми закону така допомога повинні надаватися добровільно, за вільної згоди особи. Втім за визначених законом підстав така допомога може надаватися у примусовому порядку.

Проголосивши право кожної особи на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49 Конституції України), держава взяла на себе зобов'язання створити умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Ми солідарні з О. Лісничою, яка зазначає, що указані норми можна розглядати як основу, передумову появи прав пацієнтів як окремої категорії осіб зі спеціальним правовим статусом – осіб незалежно від наявності у них захворювання, що звернулися до медичного закладу за отриманням медичної допомоги/послуги чи потребують її надання або беруть участь у медико-біологічних експериментах. І саме із цього моменту (з моменту звернення або надання) фізична особа як пацієнт набуває спеціальних прав та обов'язків, що закріплені в міжнародних і національних нормативно-правових актах стосовно саме прав пацієнтів [13, с. 71].

Проте варто зауважити, що право на охорону здоров'я та медичну допомогу, не єдине право, гарантоване особам, яких в силу об'єктивних обставин йменуємо «пацієнтами».

Найбільш детально та конкретно права пацієнтів закріплено у міжнародних правових актах, таких як: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини, Лісабонська декларація щодо прав пацієнта 1981 року, Декларація про політику в сфері забезпечення прав пацієнтів у Європі 1994 року тощо.

Національне законодавство так само, як і зарубіжне, приділяє велику увагу правам пацієнтів, закріпивши їх рядом законодавчих та інших нормативно-правових актів.

Основним законодавчим актом, що визначає права пацієнтів, безперечно є – Конституція України, яка рівною мірою визнає право будь-якої людини на життя, особисту недоторканність, недоторканість житла, таємницю листування, вільне вираження свої поглядів і переконано тощо. В якості наступного джерела слід назвати Цивільний кодекс України, де закріплено ряд

прав, якими наділяється фізична особа як учасника окремого виду суспільних відносин – цивільно-правових. Сюди відносять особисті немайнові права, які індивідуалізують особу та майнові права, які визначають правовий статус фізичної особи як власника чи користувача майном чи іншими майновими благами. Окремі права пацієнтів містяться в Основах законодавства України про охорону здоров'я (ст. 6); інших законах та підзаконних нормативно-правових актах: «Про донорство крові та її компонентів», «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини», «Про психіатричну допомогу», «Про імплантацію електрокардіостимуляторів» тощо.

Таким чином, права осіб, яким надається психіатрична допомога, закріплені як в міжнародно-правових документах, так і в законодавстві України. Виходячи із положень Конституції України, Основ законодавства України про охорону здоров'я та Закону України «Про психіатричну допомогу» права пацієнтів можна поділити на декілька груп: права, які встановлюють добровільність лікування, захист честі і гідності громадянина, в якого діагностовано психічну хворобу; права, спрямовані на забезпечення законності й інтересів особи під час вирішення питання про госпіталізацію до закладу з надання психіатричної допомоги; права особи на якісне психіатричне лікування; соціально-економічні права; право на компенсацію шкоди, завданої внаслідок незаконного поміщення до закладу психіатричної допомоги або під час лікування.

Якщо йдеться про надання медичних послуг на договірних засадах, науковці вказують на обов'язковості персоніфікації прав в самому змісті договору, і відзначимо, що така пропозиція є раціональною. Зокрема, пропонується обумовлювати такі види прав: право на безпеку і якість медичної послуги (кваліфіковане надання медичної послуги); право вільно обирати собі лікаря, який буде вільним від будь-яких зовнішніх впливів при винесенні своїх клінічних чи етичних рішень; право на фізичну і психічну цілісність і недоторканність; право на отримання медичної інформації, що стосується особисто пацієнта; право погодитись чи відмовитись від лікування після отримання інформації щодо стану здоров'я та методів лікування (право на інформовану згоду); право на конфіденційність (збереження медичної таємниці); право на дотримання норм медичної етики стосовно пацієнта; право на відшкодування збитків для здоров'я, заподіяних при наданні медичних послуг; право на подання скарги і захист своїх прав [9, с. 90].

Досліджуючи особисті немайнові права крізь призму їх реалізації під час надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, на наш погляд варто звернути увагу на поняття «захист» прав і свобод людини (як-от зазначено у Європейській конвенції про захист прав людини і її основних свобод) та

«захист» прав і свобод психічно хворих пацієнтів (Гавайська декларація П (1983), Положення про погляди Всесвітньої психіатричної асоціації на права та юридичний захист психічно хворих (Хартія прав психічно хворих пацієнтів) (1989)[14]. А також його взаємозв'язок із такими поняттями як «охорона» та «реалізація», які в сукупності становлять механізм забезпечення прав і свобод людини.

П. Рабінович визначає, що забезпечення прав і свобод людини передбачає три елементи (напрями) державної діяльності щодо створення умов для здійснення прав і свобод людини: 1) сприяння реалізації прав і свобод (шляхом позитивного впливу формування їх загальносоціальних гарантій); 2) охорону прав і свобод (шляхом уживання заходів, зокрема юридичних, для профілактики порушень прав і свобод); 3) захист прав і свобод людини (відновлення порушення правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності) [15]. Охорона, реалізація і захист – це стадії механізму забезпечення прав і свобод людини, які виникають внаслідок функціонування його структурних елементів. Тож варто погодитися із Н. Опольською, що різне тлумачення дослідниками категорій «охорона», «реалізація», «захист» призводить до дискусій у питанні висвітлення поняття механізму забезпечення прав та свобод людини. На думку науковиці, механізм забезпечення прав і свобод людини у динамічному вимірі включає три процесуальні стадії: охорону, реалізацію і захист прав і свобод людини. Вони мають послідовність, можуть переходити від однієї до іншої залежно від юридичних фактів. Винятком є охорона прав і свобод людини, яка є безперервною [16, с. 193].

Реалізація прав і свобод людини – це форма буття прав і свобод, що зводиться до переведення соціальних благ, які закріплені нормами права, в стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою, з метою задоволення своїх різноманітних потреб та інтересів [17, с. 257-258]. О. Зайчук, А. Заєць та інші визначають, що реалізація прав – це втілення приписів правової норми у діяльності суб'єктів. А механізм реалізації права – це діяльність суб'єкта права, зобов'язаної сторони, законодавчого органу, правозастосовчого органу та наявні юридичні норми, які регулюють їхню діяльність. Автори розрізняють три основні форми реалізації права: використання, виконання та дотримання [18, с. 451]. Н. Опольська також зазначає, що реалізація прав і свобод – це безпосередня діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на створення необхідних умов для перетворення задекларованих соціальних благ на стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою. Вона може знаходити вияв у використанні, виконанні та дотриманні прав та свобод. Особливість цієї стадії полягає у тому, що її динаміка залежить від суб'єктивної волі носія права [16, с. 194].

Свого часу зверталася увага на синонімічність, зокрема, таких понять, як: «охорона» та «забезпечення» прав пацієнтів психіатричних закладів. Слід наголосити, що, як охорона, так й забезпечення мають власні завдання, засоби та заходи, а тому використання їх на позначення однакових процесів правової дійсності, як таких, що є тотожними, може призвести до змішання практичних засобів та методів втілення, ускладнити проведення охорони й забезпечення, а отже, зменшити рівень їх ефективності. В цьому контексті слушною є думка про те, що охорону можливо розглядати, як один із векторів захисту прав пацієнтів. Схожість даного терміну із «забезпеченням» пояснюється проведенням дії щодо попередження негативних наслідків у вигляді вчинення правопорушення. Разом з тим, забезпечення може стосуватися й конкретних суспільних відносин, як у випадку із наданням соціальної допомоги пацієнту психіатричного закладу або ж проведення судового процесу щодо вирішення питання недієздатності й примусової госпіталізації. Крім того, забезпечення прав пацієнтів психіатричних закладів може охоплювати процеси і реалізації, і захисту прав пацієнтів психіатричних закладів через створення сприятливих передумов для даних процесів [19, с. 88].

Співвідношення понять охорона та забезпечення прав пацієнтів психіатричних закладів ускладнюється й тлумаченнями права на охорону здоров'я, яке А. В. Семенова визначає як «сукупність норми щодо збереження та зміцнення здоров'я людини (психічного та фізичного), підтримка працездатності, довголіття, активності та недопущення дії факторів негативного характеру на здоров'я». Оскільки, право на отримання психіатричної допомоги, перебування в психіатричному закладі включаються до системи прав на охорону здоров'я, то й забезпечення даних прав частково буде охоплюватися поняттям охорони здоров'я. Таким чином, забезпечення прав пацієнтів психіатричних закладів із охороною здоров'я стосується виключно надання медичної допомоги. В той же час, відокремленими є питання гарантування втілення інших природних прав пацієнтів психіатричних закладів щодо праці, освіти, створення сім'ї, отримання соціальної допомоги [20, с. 148].

Висновки. Отже, гарантування дотримання прав людини і громадянина є одним із головних завдань держави, виконання якого дозволяє позиціонувати Україну, як цивілізоване суспільство, з високим рівнем розвитку громадянських прав та формує її позитивний імідж у світі.

Конституція України, галузеве законодавство наділяє усіх громадян рівними правами, незалежно від стану здоров'я, віку, статі, майнового, сімейного стану, релігійної приналежності тощо. А отже, насправді – дотримується проголошений принцип, що людина є найвищою соціальною цінністю. Особливо уважно держава підходить до регулювання суспільних відносин, одним із суб'єктів яких виступає особа, яка має вади психічного здоров'я, проте залишається дійсним учасником таких відносин.

З метою найбільш повного урегулювання відносин за участю фізичної особи, яка має проблеми психічного здоров'я і потребує лікування в спеціальному медичному закладі, набуває статусу пацієнта. Пацієнтом слід вважати особу, яка, звернулася до закладу охорони здоров'я або медичного працівника за наданням медичної допомоги або така допомога надається в примусовому порядку.

Пацієнт, який перебуває на лікування в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги зберігає за собою права, які встановлюють добровільність лікування, захист честі і гідності громадянина, в якого діагностовано психічну хворобу; права, спрямовані на забезпечення законності й інтересів особи під час вирішення питання про госпіталізацію до закладу з надання психіатричної допомоги; права особи на якісне психіатричне лікування; соціально-економічні права; право на компенсацію шкоди, завданої внаслідок незаконного поміщення до закладу психіатричної допомоги або під час лікування. Інакше кажучи, держава несе відповідальність за створення необхідних для життєдіяльності людей з психічними розладами належних, достойних, безпечних умов існування в соціумі.

Література:

1. Прієшкіна О.В. Забезпечення прав людини в Україні: стан та перспективи. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. С. 109-114.
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ : станом на 19 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 24.04.2024).
3. Декларація про політику у сфері забезпечення прав пацієнтів у Європі. Амстердам, Нідерланди, березень 1994 г. URL: https://med.sumdu.edu.ua/images/content/doctors/Deontology/Patients_rights_WHO.pdf.
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С.Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: «Укр. Енцикл.», 1998. Т 5.: П-С. 2002. 736 с.
5. Фармацевтична енциклопедія <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/authors>
6. Велика Українська Енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки». За ред. проф. Киридан А.М. Київ : ДНУ «Енциклопедичне видавництво». 2017. 152 с.
7. Болотіна Н.Б. Пацієнт : поняття, права та обов'язки. *Правова держава*. 2004. Вип. 14. С. 305–306.
8. Стратонов В., Гавловська А. Поняття та зміст правового статусу споживача медичних послуг. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна*. 2020. Вип. 30. С. 51-56.
9. Темченко О.В., Абрамович Н.О. Пацієнт як учасник договору про надання медичних послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32. Т. 2. С. 88-92.
10. Майданик Р.А. Договір про надання медичних послуг. *Медичне право*. 2010. № 5 (1). С. 52–66.
11. Зелінський А.М. До питання про поняття «пацієнт». *Університетські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 139–143.

12. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-III : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 24.04.2024).
13. Лісничка О. Права пацієнтів у міжнародних документах і національному законодавстві України. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 4 (32), vol. 2. Р. 69-75.
14. Юридичне забезпечення прав осіб з психічними розладами в місцях несвободи. Аналітичне дослідження. 2022. <https://rm.coe.int/report-psychiatry-2022-web/1680a63357>
15. Рабинович П.М. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загально-теоретичний аспект). *Український часопис прав людини*. 1995. № 2. С. 16–23.
16. Опольська Н. Механізм забезпечення прав та свобод людини у динамічному вимірі. Підприємство, господарство і право. 2019. № 4. С. 191–195.
17. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник. Київ : «Правова єдність», 2008. 305 с.
18. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник /О.В. Зайчук, А.П. Заєць, В.С. Журавський та ін. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 685 с.
19. Данильян О. Г. Теоретико-методологічні проблеми захисту прав людини в сучасному суспільстві. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. 2013. № 3. С. 84–91.
20. Семенова А. В. Юридична природа права на охорону здоров'я. *Публічне право*. 2014. № 4 (16). С. 145-149.

References:

1. Priieshkina O.V. (2017). Zabezpechennia prav liudyny v Ukraini: stan ta perspektyvy [Ensuring human rights in Ukraine: state and prospects]. *Naukovi zapysky NaUKMA - Scientific notes of NaUKMA*, T. 200, 109-114 [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy Pro Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia : pryiniaty 19 lys. 1992 roku. № 2801-XII [Law of Ukraine Fundamentals of Ukrainian legislation on health care dated November 19, 1992 No. 2801-XII: as of April 19 2024]: stanom na 19 kvit. 2024 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (data zvernennia: 24.04.2024).
3. Deklaratsiia pro polityku u sferi zabezpechennia prav patsientiv u Yevropi. Amsterdam, Niderlandy, berezen 1994 h. [Declaration on policy in the field of ensuring patients' rights in Europe. Amsterdam, The Netherlands, March 1994] Retrieved from: https://med.sumdu.edu.ua/images/content/doctors/Deontology/Patients_rights_WHO.pdf.
4. Iurydychna entsyklopediia: v 6 t. (1998) / redkol.: Yu.S.Shemshuchenko (vidp. red.) ta in [Legal encyclopedia: in 6 volumes / edited by Yu.S. Shemshuchenko (res. editor) and others]. Kyiv : «Ukr. Enktsykl.», T 5, 736 s. [in Ukrainian].
5. Farmatsevychna entsyklopediia [Pharmaceutical Encyclopedia] Retrieved from: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/authors>. [in Ukrainian].
6. Velyka Ukrainka Entsyklopediia. Tematychnyi reiestr hasel z napriamu «Iurydychni nauky» (2017). Za red. prof. Kyrydan A.M [Great Ukrainian Encyclopedia. Thematic register of slogans from the field of "Legal Sciences". Under the editorship Prof. Kiridan A.M.]. Kyiv : DNU «Entsyklopedychnе vydavnytstvo». 152 s. [in Ukrainian].
7. Bolotina N.B. (2004) Patsient : poniattia, prava ta oboviazky [Patient: concepts, rights and obligations]. *Pravova derzhava - Constitutional state*, Vyp. 14,305–306. [in Ukrainian].
8. Stratonov V., Havlovska A. (2020) Poniattia ta zmist pravovoho statusu spozhyvacha medychnykh posluh [The concept and content of the legal status of the consumer of medical services]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N.Karazina - Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin*, Vyp. 30, 51-56. [in Ukrainian].

9. Temchenko O.V., Abramovych N.O (2015) Patsiiient yaak uchasnyk dohovoru pro nadannia medychnykh posluh [The patient is a party to the contract for the provision of medical services]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, Vyp. 32, T. 2, 88-92. [in Ukrainian].
10. Maidanyk R.A. (2010) Dohovir pro nadannia medychnykh posluh [Agreement on the provision of medical services]. *Medychno pravo - Medical law*, № 5 (1), 52–66. [in Ukrainian].
11. Zelinskyi A.M. (2006) Do pytannia pro poniattia «patsiiient» [To the question about the concept of "patient"]. *Universytetski naukovi zapysky - University scientific notes*, № 2 (18), 139–143. [in Ukrainian].
12. Zakon Ukrainy Pro psykhiatrychnu dopomohu : Zakon Ukrainy pryiniaty 22 lut. 2000 roku. № 1489-III : stanom na 1 sich. 2024 r. [On psychiatric care: Law of Ukraine dated February 22, 2000 No. 1489-III: as of January 1 2024] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (data zvernennia: 24.04.2024).
13. Lisnycha O. (2020) Prava patsiiientiv u mizhnarodnykh dokumentakh i natsionalnomu zakonodavstvi Ukrainy [Patients' rights in international documents and national legislation of Ukraine]. *Knowledge, Education, Law, Management - Knowledge, Education, Law, Management*, № 4 (32), vol. 2, 69-75. [in Ukrainian].
14. Iurydychne zabezpechennia prav osib z psykhichnymy rozladamy v mistsiakh nesvobody. Analitychne doslidzhennia (2022) [Legal protection of the rights of persons with mental disorders in places of detention. Analytical research]. Retrieved from: <https://rm.coe.int/report-psychiatry-2022-web/1680a63357>. [in Ukrainian].
15. Rabynovych P.M. (1995) Problemy yurydychnoho zabezpechennia prav liudyny (zahalnoteoretychnyi aspekt) [Problems of legal protection of human rights (general theoretical aspect)]. *Ukrainskyi chasopys prav liudyny - Ukrainian journal of human rights*, № 2, 16–23. [in Ukrainian].
16. Opolska N. (2019) Mekhanizm zabezpechennia prav ta svobod liudyny u dynamichnomu vymiri [The Mechanism for Ensuring Human Rights and Freedoms in a Dynamic Dimension]. *Pidpryemstvo, gospodarstvo i pravo - Enterprise, economy and law*, № 4, 191–195. [in Ukrainian].
17. Kolodii A.M., Oliinyk A.Iu. (2008) Prava, svobody ta oboviazky liudyny i hromadianyna v Ukraini : pidruchnyk [Rights, freedoms and duties of a person and a citizen in Ukraine: a textbook]. Kyiv : «Pravova yednist», 305 s. [in Ukrainian].
18. Teoriia derzhavy i prava (2008). Akademichnyi kurs : pidruchnyk /O.V. Zaichuk, A.P. Zaiets, V.S. Zhuravskiyi ta in. 2-he vyd., pererobl. i dopovn [Academic course: textbook / O.V. Zaychuk, A.P. Zayets, V.S. Zhuravskiyi et al. 2nd ed., revised. and additional]. Kyiv : Yurinkom Inter, 685 s. [in Ukrainian].
19. Danylian O. H. (2013) Teoretyko-metodolohichni problemy zakhystu prav liudyny v suchasnomu suspilstvi [Theoretical and methodological problems of human rights protection in modern society]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho" - Bulletin of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise"*, № 3, 84–91. [in Ukrainian].
20. Semenova A. V. (2014) Yurydychna pryroda prava na okhoronu zdorovia [Legal nature of the right to health care]. *Publichne pravo - Public law*, № 4 (16), 145-149. [in Ukrainian].